

Спогади користівських холмщаків про виселення з домівки

Пам'яті переселенців
С.Д. Зубчук, М.Й. Ващук, О.О. Борис та інших переселенців-користівчан присвячується

Заскрипіли воли,
Заридали обідні мисли.
Вас, холмщаків, услів
Збожжяли струмки джерела.
А розлука і страх
В серці вашому рани втратили...
М. МАЛАХІВСЬКИЙ

Масове примусове переселення корінних українців – одна з найтрагічніших сторінок історії нашого народу. Понад мільйон представників етносу покинули рідну землю, нажити непосильною працею майно, культурні пам'ятки, могли пращурів, близьких і рідних. Таке гріхе нещастя випало й на долю наших односельчан-переселенців із Холмщини (нині території Польщі).

Холмщина й суміжне з нею Підляшся – це історичні землі на лівому березі Західного Бугу, які з давніх часів були заселені українцями. Цю територію, як вказує відомий історик М. Грушевський, ще у XIII ст. називали Україною. У деякий період тут проживало східнослов'янське плем'я дубівів. Ця червоні земля у 981 році були придані Володимиром Великим до Київської держави. Назва «Холмщина» походить від міста Холм – столиці князівства Данила Галицького.

Холмсько-підляські землі в своїй історії переходили до різних держав, несли втрати, але найбільших руйнувань їм завдали Перша та Друга світові війни. Під час Першої світової війни Холмщина стала ареною військових дій. Приблизно 2/3 українського населення протягом червня-липня 1915 року було примусово вивезено з краю вглиб Російської імперії. Австро-Угорщина також провела евакуацію близько 80 тис. українців із прифронтової зони і території Холмщини в центральні райони Польщі. Усього було депортовано 300 тис. осіб, з яких 120 тис. не повернулися назад.

Берестейський мирний договір 1918 р. дав можливість включити Холмщину і Підляшся до складу УНР, не зв'язуючи на супротиві поляків. Але вже в 1919 році польські війська захопили ці землі.

На підставі Ризького миру між Польщею та РРФСР (1921 р.) Холмщина і Підляшся увійшли до складу Польщі. У жодній іншій частині українських земель, які опинилися після Першої світової війни під Польщею, не був польський тиск такий сильний, як на цих землях. Школи були винятково польськими, більшість церков поляки перетворили на костели. Однак холмщаків не опустили руки: заснували культурно-освітню організацію «Рідна хата», об'єдналися в кооператив, відкрили дома молитов (оскільки влада забороняла церкви), обрали до польського сейму та сенату в 1922 р. 5 своїх представників. Але незабаром РРФСР ліквідувала нові репреси: ліквідовано «Рідні хати», заборонено театр, пресу, введено суворої поліцейський нагляд, навіть за священниками. Сотні громадян підлягали арешту за т.з. «комунізм». Наприкінці 1937 р. почалося масове нищення церков, як «непотрібних об'єктів». З 369 православних храмів, що діяли на Холмщині і Підляшші в 1914 р., залишилися 51 (149 перетворено на костели, а 189 – зруйновано). В останні довоєнні роки поляки вдалися ще до одного заходу нищення українців: озброєні польські бойові (так звані «хрокуси») напали на українські хати і нищили майно. Починаючи з 1938 року православних заставляли

ходити молитися, сповідатися до костелу і ставати римо-католиками, тобто поляками, тому що національність людей тоді визначалася за їх віросповіданням. Оскільки українці не хотіли ополячення, «хрокуси» ножами врізали в села, біли вікна в хатах, знищували продукти харчування, змушували працювати над господарями. До процесу ополячення українців були залучені вояводи, війти, ксьондзи, вчителі, поміщики. Але православна віра у холмщаків була настільки міцною, що всі ці насильницькі дії уряд не мали успіху.

Умови українського життя змінилися під німецькою окупацією. Пакт Молотова-Ріббентропа (23 серпня 1939 р.) розмежував сфери інтересів Німеччини та СРСР у Східній Європі, спонукаючи сторони до розв'язання Другої світової війни. Уже за два тижні після нападу Німеччини на Польщу німецьке військо захопило всю Холмщину і Підляшся. За радянсько-німецьким «Договором про дружбу й державний кордон» 28 вересня 1939 р. було уточнено сфери впливу держав: Гітлер погодився на передання СРСР Литви, а кордон відсунули на схід від р. Вісли до р. Буг (лінія Сян-Буг). Холмщина і Підляшся увійшли до складу Люблінського округу Генерал-губернаторства.

Німецька влада ставилася до українського культурного життя на Холмщині і Підляшші досить толерантно. Уже в перші тижні окупації почали виникати українські громадські організації, які гуртували населення, захищали перед німецькою владою, заснували низку українських шкіл, відновили «Рідні хати», кооперативи, повернули частину православних церков, перетворених поляками на костели. Були випущені з польських тюрем та концтаборів політичні в'язні. В 1940-1941 рр. відбуваються зміни у складі населення за рахунок припливу втікачів з радянської території, а також переселенців з Польщі. Німецька влада переселила всіх німців Холмщини і Підляшся на землі західної Польщі, натомість багато поляків з цих земель змушені були перейти на Холмщину та Підляшся, що збільшило тут кількість польського населення. На підставі німецько-радянського договору про репатріацію з Холмщини і Підляшся виїхало до УРСР близько 5000 українців, частина яких поєрила комуністичній пропаганді про щасливе життя у Бельгійській Україні.

У числі переселенців були й ті, кого доля закинула на Рівненщину в село Користь. За їх розповідями, виселялись вони добровільно. Для репатрійованих було організоване перевезення: до Ровна їхали поїздом, звідти до Гощі – грузовиками, а з Гощі до села – кінями. Тут їх було поселено в житла німецьких колоністів, які на початку січня 1940 року, відповідно до радянсько-німецьких домовленостей, організовано виїхали до Німеччини. Так, у лютому 1940-го в Користі з'явилися 33 сім'ї (150 осіб) перших переселенців із-за Бугу, в т.ч. 18 родин із села Хижовичі Грубешівського повіту Люблінського воєводства (на той час уже округу Генерал-губернаторства).

Спогади переселенців

Журнелюк Параскевія Йосипівна, 1909 р.н., с. Гератин Грубешівського повіту Люблінського воєводства: – Після нападу Німеччини в 1939 р. на Польщу радянські війська вступили у війну і захопили територію за річку Буг. На захід від річки, де ми жили, було багато українців (це ті українські землі, що мали відійти до Німеччини).

Уряд СРСР дозволив нам переселитися на територію України. Були створені комітети, які приймали заяви від бажаючих, а їх було немало. Люди не тільки втікали від німців, але й хотіли пожити при радянській владі. Я з чоловіком у числі перших записалася на виїзд. Були люди, які хотіли вже зараз виїхати з Польщі. Їх називали втікачами, коли ж радянські війська залишили територію за Бугом, вони разом з ними їхали в Україну.

Запис на виїзд проводили обидві сторони – німецька і радянська: одна передавала, друга приймала. Також опис майна, яке залишалося і яке буде видане на новому місці поселення. Переселяти розпочали на початку 1940 року. Посадили у німецькій плацкартній вагон. Я виїхала з дитиною поїздом, а чоловік – кінями з деяким майном. Доки збиралися до переїзду, в село повернулися ті переселенці, які ще в 1939 році виїхали разом з радянськими військовими після встановлення кордону. Вони розповідали, що на території України голод, не вистачає мила, люди живуть дуже бідно. Але це людей не стримало, і ми поїхали, сподіваючись на краще. Поїздом доїхали до Володимир-Волинського, а там нас пересадили в брудні холодне товарині вагони. Солодні мєрзали діти. Добрались до міста Ровно, звідки автомашинами перевезли до Гощі, а звідти до місця постійного проживання (села Ко-

ристь, Коловерть, Топча) їхали присланими звідти підводами. Розселяли прибулих по будинках, де раніше жили німці, які, по домовленості між Німеччиною та СРСР, виїхали на свою батьківщину. Використовувалися для цього і господарства поляків, що побажали покинути Україну, і репресованих місцевих жителів. У Коловерті наші сім'ї дали коня, виділили ділянки під город. Будинки отримали на дві сім'ї. Картоплю і насіння треба було купляти самим. Якоюсь іншою допомогою не давали, однак до 1941 року жили не так уже й погано. У черні 1941 року чоловік забрали на фронт, до сім'ї він більше не повернувся. Після закінчення війни в Україну переїхала з Польщі сім'я вестра. Разом купили будинок у селі Користі і поселилися там.

Старичук (Антонію) Марія Григорівна, народилася в селі Хижовичі Грубешівського

повіту Люблінського воєводства:

– Виселялись ми на радянську територію 15 лютого 1940 року. Батько, позгубивши на війні корову, поїхав кінями в Грубешів на два дні раніше. Звідти товаринім поїздом приїхав до Ровна. А з Ровна кінями добрався до Користі. Мати з дітьми тек поїздом доїхали до Ровна, далі в Гощу везли нас на відкритих грузових машинах. Там уже чекали підводи, якими й дісталися до Користі. Нам надано житло – будинок виселеного німця-колоніста Едварда Лівандовського. 13 січня 1944 року в село вступили радянські війська, а в березні брата Петра забрали на фронт. Був зв'язковцем-перекладачем у польській армії. Пропав безвісти восени цього ж року. (Продовження читайте у наступному номері)

Галина БАХНО, вчителька історії

Спогади користівських холмщаків про виселення з домівки

Фото ілюстраційне

(Продовження. Початок у газеті №38 (426) від 20 вересня.)

Поляки до «урганізації» ставилися негативно. Ще наприкінці 1941 року на Холмщині з'явилися перші польські збройні групи, які стали вдаватися до етнічних чисток. За 1942 рік було вбито близько 2 тис. українців, а ще кілька тисяч змушені були покинути свої домівки та втекти на Волинь. Невипадково з'явилася «Звернення Холмської Ради до всіх єпископів світу і всіх людей доброї волі з проханням захисту українців від польського тероризму» 30 квітня 1942 р. (3).

З 1942 року на Холмщині й Підляшші почало діяти польське збройне підпілля (пізніше під назвою Армія Крайова), з українського боку на Грубешівщині постала «Самооборона», яка співпрацювала з УПА. Польські боївки взаємодіяли з німецькою поліцією, від чого зазнали великих втрат українські селяни, а також підпілля, які нерідко попадали у руки гестапо. Навесні 1943 року з'явилися радянські, а в 1944-му посилюли акції польської комуністичної партії. Холмщина палала у вогні. Восени 1943р. почалися винищування дії польських підпілля, спрямовані проти німецьких колоністів і українців. Вони були ініційовані наказом головного команданта Армії Крайової генерала Т. Коморовського. Протягом 1943-1944 рр. здійснювалося планове знищення українських активістів, цілих сіл і виризування всього населення разом із жінками й дітьми. Під час великої польської акції у березні-квітні 1944 року спалено 36 українських сіл і замордовано 875 чоловік. До червня 1944 року на території Грубешівського і Томашівського повітів було спалено близько 150 українських сіл, у яких мешкало до 15 тис. осіб. Єдиними захисниками українців були загони теренової (місцевої) «Самооборони», яких підкріплювала своїми рейдами з Волині та Карпат УПА, армія, що в складних умовах вела нерівну героїчну боротьбу за Україну з численними ворогами: німецькими нацистами, радянськими окупантами та польськими шовіністами.

У липні 1944 року всю Холмщину і Підляшшя захопили радянські війська. У вересні був встановлений тимчасовий кордон між УРСР і ПНР, який остаточно зафіксував договір 16 вересня 1945 року. Лінія кордону пролягла 5-6 км від лінії «Керзон» на користь Польщі. До ПНР додатково перейшла 30-кілометрова територія, тобто значна частина українських етнічних земель (Надсяння, Лемківщина, Холмщина, Підляшшя).

9 вересня 1944 року ПНР та УРСР підписали угоду про взаємне переселення. У 1944-1946 рр. з України (Волинь, Галичини) прибуло до Польщі, згідно з прилученнями польських дослідників,

понад 780 тис. осіб, з них 740 тис. поляків і 33 тис. євреїв. За офіційними даними з ПНР депортували майже пів мільйона українців, зокрема, з Холмщини. Підляшшя до УРСР перейшло 193 400 українців. Переселенню рішуче протидіяли українське і польське підпілля – УПА та Армія Крайова. Остаточною депортацією українців з етнічної землі на Закарпатті була операція «Вісла», яка розпочалася у квітні 1947 року. Під час цієї акції примусово вислано приблизно 150 тис. українців (в т. ч. понад 25 тис. холмщаків) на західні та північні землі Польщі, які до 1945 року належали Німеччині. «Вісла», що супроводжувалася нечуваною жорстокістю, перетворилася у справжню етнічну чистку, в злочин саботажного масштабу. Знекровлені в тяжких нерівних боях піддалися УПА таким чином були позбавлені всякої допомоги власного народу і восени 1947 року змушені були розпуститися та припинити бойові дії.

Трагізм Холмщини відбився й на долі переселенців 1944-1945рр., які, з часом, стали користівцями. Депортованих разом з господарським майном вантажили в холодні та брудні товарні вагони і потагами везли, переважно, в південні області України – Запорізьку, Миколаївську, Херсонську. Переселятись було нелегко: тижнями, а то й місяцями чекали на транспорт, перебираючись з місця на місце. Місцева влада жила не надавала, отож приходилося цілими сім'ями перебувати в холодних підселітцях у домівки місцевих людей. Нідобрих заробітків, ні терпимих умов для життя не було. Отож, дочекавшись весни-літа 1945р. частина переселенців вирушила в Західну Україну, в основному, на Волинь. Чимало їх осіло в Ровенській області. Деякі з них, маючи родичів та знайомих переселенців 1940 р. в Користі, добіралося сюди своїм транспортом – кінними. Оскільки оселі колишніх німецьких колоністів були вже зайняті попередніми переселенцями, прийшлося самостійно шукати житло. Але це не завадило їм залишитися тут назажди. Отож, у Користі поселилося ще 20 родин-холмщаків (87 осіб). І на кінець 1945р. кількість переселенців дорівнювала 237 осіб (53 сім'ї). То були вихідці, адебільшого, із сіл Тиратин, Бересть, Хижовичі Грубешівського повіту, Туровець, Жмуць Холмського повіту Люблінського воєводства Польщі.

Фото ілюстраційне

Спогади переселенців

Макарик (Барилук) Галина Йосипівна, 1932 р. н., село Жмуць Холмського повіту Люблінського воєводства:

– У 1938 році хотіла піти до школи, та мене не прийняли: «Немає місця холмам!». У вересні 1942 року померла мати. Батько залишився з двома дітьми і семидесятирічною бабусею. Після завоювання німцями Польщі в селі відкрили українську школу, де навчалися три класи.

Але з початком німецької війни вона перестала працювати. Коли у червні 1944 року радянські війська звільнили село від нацистів, почалася масова агітація про переселення в УРСР. А тим часом активізувалися банди, що тероризували українське населення: вбивали людей, вирівнювали цілі сім'ї, спалювали обійстя. Оскільки в нашому селі була міна (місцева влада) і постерунок (поліція), банди сюди не заходили. Іхати з рідного села бажання не було, але батьків стали часто викликати до міни, змушуючи прийняти рішення про переселення.

Навста грудень 1944 року, Чимало українських родин змушені були погодитись на вилід. Переселенців перевезли на станцію Хелм. Іх помістили у кілька вагонів товарного потягу, в інші заводили худобу (коней, корів). Вагони утеплювали снігом, ставили «буржуйки». На станції перебували два тижні, чекаючи додаткових вагонів. Батько знайшов маленьку квартиру, куди ми ходили гри-ти і ночувати (спали сидячи).

На Рівдо (січень) 1945 року поїзд на-решті рушив і поїзд переселенців на Херсонщину. Приїхали на станцію на Водохре-ща. Людей вивезли на холод. Правда, вдалося знайти землянку і винайти її. Худоба ж стояла надворі. Чоловіки пішли шукати пристановища в селі Архангельськ. Урешті знайшли кварти-ри – поселились до господарів (господарі були на фронті) в однокімнатки. Там же разом із сестрою пішла в четвертий клас. Школу закінчили успішно. Навесні переселенцям надали городи. Люди обсілились та обсади-лись. Але наша сім'я не втрачала надії на повернення до Холми-щини, адже кордон ще не був встановлений і

наше село могло від-їти до України. Батько одружився на переселенці. У вересні цього ж року запрягли коня, взяли корову і по-їхали з Херсонщини на захід України. У дорозі були цілий місяць і в холод і в дощ. Врешті приїхали на Ровенщину в с. Малий Олексин. Ми із сестрою закінчили 5-7 класи і вступили на навчання в Острове-ке педучилище, після успішного закінчення поїхала працювати в с.Данилів Мехиріцького району. У 1954р була переведена в школу с. Самостріли, де вчителювала кілька десятків років. Ододавши, після виходу на пенсію перебралася до дочки на Колонію в с. Користь.

Ващук (Тивонюк) Марія Йосипівна, 1936 р. н.:

– У повозні роки на території Західної України і східних земель Польщі за часів війни тривала національна ворожнеча між поляками і українцями. У цих районах ризикували банди, які вбивали людей, спалювали цілі поселення поляків в Україні чи українців в Польщі. Нашій сім'ї поталанило, що сусідами були дуже порядні люди-поляки. Вони завжди попереджували батька про можливі напади на село банд польських шовіністів. Тоді сім'я перекувалася в полі. Іноді і в сусідів-поляків. Батько змушений був відійти з міста до роботи сирен, де були тапчан, сівачки, запас продуктів, і там часто ми ховалися.

Коли в 1945 році нам, українцям, як не виїхали у 1940-му, запропо-нували переселитись в СРСР, більшість погодились. Довелось залишити землю, до-мівку, все господар-ство, бо нестерпно стала ворожнеча по-ляк щодо українців. Переселенці поїздом переїздили до Запорізької, Одеської, Миколаївської та інших областей. І хоча наша сім'я попала на землі Запорізької, нас не по-юдало бажання виїхати ближче до рідних місць. Взявши адресу родичів, які пересели-лися в УРСР ще в 1940 році, ми перейшли до них на Ровенщину в село Користь. Посели-ли нас у будинок колишнього німецького колоніста. Тут народилися і живуть наші діти та внуки.

Колішня німецька колонія стала колонією (місцем поселення) для переселенців-грубешівців та холмщаків. Спочатку

вони тримались від-особлено, як окрема громада зі своїми зви-чаями і традиціями. Навіть одружувалися було прийнято між со-воїми. Надто важко зви-калось до нових умов життя, полонили туга за рідною землею. Та все ж тишилися тим, що вони в Україні і серед українців, можуть віль-но розмовляти національною мовою, навча-ти дітей в українській школі, відвідувати пра-вославну церкву. Молоді адаптувалися до нового життя значно швидше: збиралась на вечорниці, заєязувала знайомство із місце-вою молоддю в клубі, відкритому в колишній німецькій кірсі (церкві). Тут спілкувались, спі-вали, танцювали, ставили вистави. На ново-му місці продовжував писати свою поезію і прозу талановитий гру-бецьвіцький вайкула. Переселенці отримали, крім добротних жилих будинків і до-поміжних надвірних споруд, земельні ділянки під городи, деяке май-но колишніх власників господарств. Жодної грошової допомоги чи компенсації їм не було надано. Восени 1941 року, вліта до селом, на Колонії організується колгосп Ім. Сталіна, головою якого обрали переселенця Георгія Слючку.

Не врятувало холм-щаків переселення від жахів Другої світової війни. Декого з чолові-ків було мобілізовано в 1941 р., ще части-ну – в 1944-му після звільнення Користі від німецької окупації. Не всі вони повернулись додому.

У 1948 році відновив роботу колгосп, який незабаром об'єднався з колгоспом Ім. Лені-на, а в 1961р. відбу-валася реорганізація в радгосп «Корестький». Саме в сільськогоспо-дарському виробни-цтві були переважно зайняті переселенці та їх діти, хоча серед них з'явилися і представ-ники інших професій – вчителі, медики та ін.

Користівська земля стала новою малою батьківщиною для гру-бецьвіць та холмща-ків...

Література:
Александрович В. С. Холмська земля (Енци-клопедія історії України), К. 2013.

Гарилук Ю. Про Іс-торичну долю україн-ців Холмщини та Під-ляшшя (ХХ-ХХ ст.).

Макар Ю. Холмщина (Енциклопедія історії України), К. 2013.

Матеріали товари-ства «Холмщина».

Спогади переселен-ців.
Галина БАХНО, вчитель історії